

dc_790_13

Akadémiai doktori értekezés tézisei

Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer mérlege.

Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944

Budapest 2013

TÉZISEK

I. A doktori műben tárgyalt kérdéskörök tudománytörténeti előzményei és a doktori mű célkitűzései

Magyarország 1920 és 1944 közötti történelméről¹, valamint a kor több meghatározó politikusáról² megbízható monográfiák jelentek meg. A holokauszthoz vezető útról, az antiszemita diszkriminációról is számos munka született³, bár ezen a területen a fő hangsúlyt eddig a „mi történt” kérdés megválaszolása és nem a „miért” érdekelte a kutatókat. Különösen hiányzik annak mélységi vizsgálata, hogy az egyes magyarországi intézkedések mögött mennyiben állapíthatóak meg külföldi hatások. A zsidóság gazdasági és társadalmi helyzetéről szerencsére bőséges a hozzáférhető irodalom.⁴ De a szociálpolitika, az etnicista diszkrimináció és az antiszemitizmus viszonyrendszerét csak kevés kutató érintette. Jellemző, hogy magyar szerzők részéről a szociálpolitikai központú leírásokban az antiszemita újraosztási kísérletek szinte egyáltalán nem kaptak helyet.⁵ Ezzel szemben külföldi holokauszt kutatásban már 1991 óta egyre nagyobb teret nyert az a felismerés, hogy a holokauszt folyamatában egyfajta „kumulatív radikalizálódás” jelenik meg, és ennek okát a leginkább elismert szerzők funkcionalista magyarázatokban beszélik el. Ezen munkák közül engem elsősorban Christian Gerlach és Götz Aly inspirált. Műveik közül több magyarul is megjelent.⁶ Hatásukra más szerzők is csatlakoztak ehhez a szemléletmódhoz, munkájuk azonban elsősorban az 1944-es évre fókuszált.⁷

Az 1919 és 1944 közötti korszak mérlege számos szempontból megvonható. E doktori mű célkitűzése, hogy a XX. század első felének politika- és gazdaságtörténetét speciális narratívába fűzze. Disszertációm tágabb értelemben a kor politikusainak modernizációhoz, azaz a kapitalista gazdasági és társadalmi átalakuláshoz való viszonyát, illetve ennek tükrében a különféle diszkriminációs politikai kísérleteket tárgyalja. A modernizáció nyerteseinek és

---

¹ Elsősorban lásd Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 1999 Osiris.

² Horthy Miklósról Thomas Sakmyster, Bethlen Istvánról Romsics Ignác, Gömbös Gyuláról Vonyó József és Gergely Jenő írt monográfiát.

³ Elsősorban Randolp L. Braham, illetve újabban Karsai László, Kovács M. Mária munkáira gondolok. Külön irodalma van a zsidóellenes jogszabályoknak., bár sajnálatos módon általában elmaradt az ezzel kapcsolatos döntéshozók és törvényhozók munkáinak részletes elemzése.

⁴ Lásd elsősorban Karády Viktor hivatkozott munkáit.

⁵ Kivételként egyedül Szikra Dorottya és Kádár Gábor-Vági Zoltán munkáit említhetem.

⁶ Götz Aly-Christian Gerlach: Az utolsó fejezet... és Götz Aly: Hitler néppállama... című kötete.

⁷ Kádár Gábor-Vági Zoltán: Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése. Budapest 2005 Jaffa. A 432 oldalas monográfia a magyar zsidók kifosztásának pontos eseménytörténetét adja. Kutatási eredményeik azonban nem mindig különíthetők el saját munkámtól – lásd ezzel kapcsolatban disszertációm 5. számú lábjegyzetét.

vesztéseinek társadalmi helyzete között jelentős volt a gazdasági és kulturális különbség, ami társadalmi feszültséget gerjesztett. Az uralkodó politikai elit ezt politikai és kulturális hagyományai következtében nem akarta és nem is tudta demokratikus keretek között kezelni. A feszültség ebből következő különféle diszkriminatív politikai és ideológiai kivetülései döntően meghatározták a Horthy-korszakot. Mivel az említett diszkriminációs politika elsősorban zsidókkal szemben volt alkalmazható (ám adaptálása a magyarországi németek esetében sem maradt el), ezért formálisan a disszertáció a Horthy-korszak antiszemitizmusának vizsgálata és ennyiből a korszak antiszemitizmusának mérlege. Valójában azonban többről van szó: az antiszemitizmus mellett tárgyalásra kerülnek azok az egyéb modernizációs illetve reformkísérletek is, amelyek szociálpolitikai (vagy más kifejezéssel szólva társadalompolitikai) feszültségek levezetésére szolgáltak.

A doktori mű célkitűzése részletezve:

(1) Annak vizsgálata, hogy a magyarországi szélsőjobb mozgalmak, illetve ezek antiszemitizmusa mennyiben függött belső illetve külső szempontoktól, mi határozta meg dinamikájukat.

(2) Annak bemutatása, hogy honnan indultak és milyen szándékokkal és koncepciókkal rendelkeztek azok, akiket később a „magyar holokauszt tetteseként” nevezhetünk meg.

(3) A fenti két kérdés vizsgálata a német–magyar viszony szempontjából.

(4) Szociálpolitika, antiszemitizmus és más diszkriminációs intézkedések közti összefüggések elemzése.

(5) A korszak modernizációs kísérleteinek leírása és értékelése.

(6) Az antiszemita alapú újraosztás bemutatása.

(7) A zsidó- és németellenesség közti összefüggések feltárása.

(8) Azoknak a mozgástereknek, a szereplők által vélt, illetve valós kényszerpályáknak, rajtuk keresztül pedig annak a felelősségnek az elemzése, mely Magyarország vezető politikusait a fentiek alapján terheli.

II. A doktori műben tárgyalt kérdéskörök forrásai és feldolgozásuk során használt módszerek

Doktori disszertációmiban egyaránt hasznosítottam a téma publikációkban megjelent anyagát és a vonatkozó levéltári forrásokat. A szaktudományos monográfiák tekintetében jelentős mértékben támaszkodtam Romsics Ignác Magyarország XX. századi történetét

összefoglaló munkájára és Bethlen életrajzára, Vonyó József Gömbösről írt tanulmánykötetére és Karády Viktornak a zsidó polgárosodást, névmagyarosítást, oktatási kérdéseket tárgyaló monográfiáira. Munkámra a már említett Götz Aly és Christian Gerlach szemléletükkel, amelyet leegyszerűsítve funkcionalistának is nevezhetünk, meghatározó befolyást gyakoroltak. A holokauszttal összefüggő kérdések kapcsán nagy segítséget jelentettek a már publikált népbírósi eljárások (Imrédy Béla, Sztójay Döme pereinek kötetei) valamint a megyénkén kiadott dokumentumkötetek. Karsai László és Randolp L. Braham feldolgozásai képezték munkám viszonyítási pontjait. Bihari Péter: Lövészárkok a hátszágban című monográfiája rendkívül értékes adalékokkal szolgált abban a tekintetben, hogy az 1919 előtti antiszemitizmust bemutathassam. Szükséges volt azonban, hogy az említett monográfiák mellett a kor főszereplőinek nézeteit is pontosabban rekonstruáljam, mint ahogyan ezt az eddigi kutatás zöme megtette. Ezért feldolgoztam a kor szélsőjobboldali és jobboldali sajtóját, Matolcsy Mátyás, Bosnyák Zoltán, Kovács Alajos, Méhely Lajos, Szabó Dezső és számos népi író releváns publikációit. Fontos szerepet kaptak a képviselőházi iratok: az egyes antiszemita élű törvényjavaslatok tárgyalásának szövegei, valamint a minisztertanácsi jegyzőkönyvek is. Rendkívül értékes forrást jelentettek Kozma Miklós és Horthy Miklós naplói illetve „titkos iratai”. Mindkét esetben szükségesnek bizonyult, hogy a használható forráskiadványok mellett az eredeti iratokat is kikérjem a levéltárból. Emellett nagy haszonnal forgattam Ormos Mária adatgazdag Kozma-monográfiáját. A szociálpolitika és a holokauszt összefüggései kapcsán elsősorban Szikra Dorottya, Hámori Péter, Kovács M. Mária munkáira tudtam támaszkodni. Külön figyelmet fordítottam az „Értelmiségi Munkanélküliség Kormánybiztossága” illetve a Baross Szövetség tevékenysége feltárására. Emellett fontosnak tartottam, hogy bevonjam a feldolgozásba a holokauszt németországi irodalmát is.

Disszertációm elsősorban az elkövetők szándékait kívánta vizsgálni; ezért evidens volt, hogy szükséges a velük kapcsolatos levéltári források kiértékelése. Erre elsősorban a népbírósi eljárások kínáltak, amelyeket a Budapest Fővárosi Levéltárban és az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában kutattam. A nyilas értelmiséggel kapcsolatos kutatásaim fő forrásának a Budapesten és Münchenben valamint Washingtonban egyaránt fellelhető 14 mikrofilm tekercs bizonyult, amelyekben az amerikai hatóságok a Szálasi-kormány tagjaitól lefoglalt iratokat rögzítették.

Nem elég megismerni a tettesek cselekedetét. Azt is ismerni kell, miért cselekedtek az adott módon. Azt a kérdést tettem fel, hogy mi a tettesek társadalmi tevékenységének belső, általuk vélt értelme és szellemi struktúrája. A fentiekből következően arra törekedtem, hogy – a

tudományos távolságtartás jegyében, és saját erkölcsi–politikai felfogásomat fenntartva – feltárjam a tettesek cselekedeteinek mélyebb mozgatórugóit, a gondolkodásmódjukat, e gondolkodási világ belső logikáját. A tettesek cselekedeteinek súlyát mindvégig szem előtt tartva e feltárás a feltétele annak, hogy megértsük: milyen belső, a politikai kultúrából és meggyőződésből kikövezett út vezet magukhoz a tettekhez. Ezért sok energiát fordítottam arra, hogy bemutassam, milyen gondolatok vezethetnek olykor még jóra való, önfeláldozó és tehetséges embereket is arra, hogy a nemzet felemelkedését mások kifosztása árán képzeljék el.

Kutatásom egyik mellékterméke a szélsőjobboldali elitkutatás, amely mintegy 600 személy életútját vizsgálja. Ennek bizonyos eredményi már napvilágot láttak, a 254 nyilas országgyűlési képviselőjelöltről, illetve a kb. 350 nyilas funkcionáriusról szóló munkám jövőre fog megjelenni.

Módszertani szempontból azt az elvet követtem, hogy elsősorban az eredeti forrásokra támaszkodtam, értékelésemet pedig minden esetben ütköztettem a kutatás más szereplőinek értékeléseivel. Annak érdekében, hogy koncepcióm érthető legyen, szükségesnek bizonyult értekezésemet egy olyan fejezettel kezdeni, amely rendkívül részletesen tárgyalta (az eddigi kutatások adatai alapján) a magyar zsidóság szociális és gazdasági viszonyait. Ezek a viszonyok ugyanis alapvető hivatkozások szerepét játsszák a tettesek gondolkodásában, mivel alapvetően irracionális politikai–ideológiai indíttatásaikat erre támaszkodva látták racionálisan igazolva.

Munkámban gondot okozott, hogy a narratíva nem lehetett sem csupán kronologikus, sem csupán tematikus felosztás alapján rendezni. Előbbi esetében bizonyos fontos rész kérdések „elvesztek volna” az információk áradatában, utóbbi esetében pedig az a narratíva logikája sérült volna. Ez indokolta, hogy az 1938-as évhez érkezve meg kellett szakítanom az addigi kronologikus bemutatás fonalát. Nem véletlenül viseli az ezt bevezető fejezet a „Politikai egyensúly felborulása a társadalomban” címet. Ez és a következő fejezet arra szolgál, hogy mélységi áttekintést adjon arról a radikalizálódásról, ami 1938 és 1941 között az országban végbement. Ezt követően a narratíva visszatér a kronológiai elvhez, amelyet csak a 14. és 15. fejezet – a téma nemzetközi kitekintése és a magyar elit szereplői magatartásának bemutatása – szakít meg. Értekezésemet az 1944-es év vagyontalanító intézkedéseinek bemutatása zárja.

III. A doktori mű főbb eredményei

Disszertációm számos ponton megkérdőjelezi az eddigi kutatás megállapításait. Egyrészt bizonyítja, hogy a magyarországi zsidóellenességnek strukturális okai voltak, amelyek jóval 1919 előtt már megjelentek. Munkámban a XIX. század második felétől felgyorsuló kapitalista gazdasági és társadalmi átalakulás folyamatára a „modernitás” szinonimát is használom, anélkül hogy részletesen foglalkozni kívánnék a fogalom szakirodalmával (mivel ez egy másik disszertáció tárgya lehetne). A modernitás következtében lejátszódó gyors változásokat, a vele járó gazdasági átstrukturálódást, a gazdagság és a szegénység okozta feszültségeket, az öröklött feudális jellegtől teljesen eltérő gazdasági és kulturális differenciálódást a szélsőjobboldal bevallott szándékai szerint szociálpolitikai eszközökkel is kívánta kezelni, és ebben az igyekezetében feltűnő hasonlóságokat árult el a szocialista–kommunista szociálpolitikai célokkal. Mindkettő ugyanis homogén társadalmat szeretett volna megteremteni, miközben előbbit mélyebb világszemléletében kezdettől fogva nem az osztály-, hanem faji kiindulás jellemezte. Ennek a szemléletnek a magyar változata azonban – beleértve a turanizmus gondolatrendszeré már összeállt világát is – inkább valamiféle ösztönös, „zsigeri” indíttatáshoz (és a hivatali, adminisztrációs–bürokratikus–törvénykezési jellegében megnyilvánuló gyakorlathoz), semmint igazán átgondolt és kidolgozott elmülethez állt közel, és csak a harmincas évekre kezdett látszólag „tudományosabb” formákat ölteni. Ennyiben alátámasztom és új adatokkal is gazdagítom azt a képet, amelyet Bihari Péter említett monográfiájában felrajzolt.

Bethlen István konszolidációs politikájának relatív érdemeit ma már szinte egyhangúan pozitívan értékeli a történettudomány. Ezt az értékelést messzemenően alátámasztják azok az eredmények, amelyekre értekezésem rámutat: számos új adatot tudtam találni arra, hogy mennyire nehéz belső körülmények között kellett Bethlennek politizálnia.

Kevésbé ismert, hogy a „bürokratikus antiszemitizmus”⁸ milyen mértékben határozta meg a kor közigazgatási gyakorlatát. Ez az intézkedés valójában a numerus clausus meghosszabbításaként működött (miközben a numerus clausus is olyan törvény volt, amelynek nem a betűjét, hanem az antiszemita szellemiségét tartották be részben törvényen kívüli módszerekkel). Értekezésem számos példát ad a bürokratikus antiszemitizmus

---

⁸ A kifejezést a Kádár Gábor-Vági Zoltán szerzőpárostól kölcsönöztem. Itt kell megemlítenem Vági Zoltán kiváló Endre László monográfiáját, amely sajnos csak tanulmány formájában jelent meg, és amiből sok adatot hasznosítottam.

gyakorlatának elterjedtségére, arra hogy mennyire meghatározta ez a „keresztény középosztály” jelentős részének magatartását.

A magyar holokauszt kutatás sajnálatos módon egyáltalán nem foglalkozott azzal, hogy a magyar antiszemita egy része nem csak a zsidó-, hanem a németellenesség iránt is rendkívül nyitott volt. Ezt a kérdést más okból az 1990 előtti irodalom is elhanyagolta, mivel kínos lett volna annak bemutatása, hogy sok ünnevelt antifasiszta valójában nem demokratikus hanem etnicista–rasszista alapon került szembe a nácizmussal vagy a nyilas mozgalommal. Értekezésem ezen a területen is teljesen új eredményeket hoz, és felmutatja azokat az eddig rejtett összefüggéseket, amelyek fajvédők, antifasiszták és antiszemita között léteztek.

Interpretációmban 1938 és 1941 közé teszem azt a korszakot, amikor a magyar belpolitika alapvetően saját indíttatásai alapján olyan útra került, amelyről nem volt már képes letérni, és ezen az úton olyan lépéseket tett, amelyek a későbbiekben helyrehozhatatlan következményekkel jártak. Kimutatom, hogy ebben külső hatásnak semmilyen szerepe nem volt. Tézisem szerint az ország belső rendje 1938-tól egyre törekenyebb lábakon nyugodott, és 1939-ben nem sok múlt az, hogy egy szélsőjobb oldali, államszocializmust propagáló párt választási sikere el ne söpörje Horthy Miklós Székfű Gyula által találóan neobarokként jellemzett rendszerét. A rendszer születési hibái, amelyeken a megörökölt torz társadalmi struktúrát és az erre adott alapvetően antiszemita és a magyar kulturális–politikai mélyszerkezetből keletkezett válaszokat értem, meghatározóbbnak bizonyultak, mint néhány politikusának, köztük Kállay Miklósnak vagy Horthy Miklósnak tagadhatatlan érdemei a folyamat fékezése érdekében Magyarország 1944-es megszállásáig. Eme érdemek érvényesülését ugyanis ugyanannak az említett kulturális–politikai mélyszerkezetnek a személyekre gyakorolt hatása érvénytelenítette a megtett lépések határozatlan kivitelezésének, a realitásokkal számolni nem képes, és – különösen ami a deportált zsidóság sorsát illeti: – önbecsapó formái következtében.

Fontos eredménynek tekintem az államszocialista gondolat növekvő népszerűségének bemutatását – aminek részletezése viszont túlmutat a kötet horizontján, viszont inspiratív lehet az 1945 utáni kutatásokat illetően.

A zsidóellenes törvényjavaslatok esetében az előbb említett saját indíttatások egyik bizonyítékként cáfolom a „német nyomás” tézisét és rámutatok arra, hogy a magyar zsidótörvények és zsidóellenes rendeletek sokszor a német rendeleteknél és törvényeknél is szigorúbbak voltak, mind előírásukat, mind végrehajtásukat tekintve. Egyúttal bemutatom azt is, hogy nem a parlament politikusainak mérséklete, hanem csupán néhány konzervatív személyiség elszánt akarata volt, ami megakadályozta azt, hogy Magyarország Romániához

hasonlóan vagy annál is radikálisabban lásson hozzá már 1941-ben a „zsidókérdés végső megoldásához”.

Feldolgozásom megkísérli a magyar eseményeket integrálni a holokauszt egyetemes történetébe. A már említett Aly–Gerlach szerzőpáros nyomán, első magyar szerzőként dolgozom fel ezt a kérdést tágabb kontextusban. Ez alatt a tágabb kontextus alatt elsősorban szociálpolitika, népességmozgatás, kisebbségi kérdés, államszocialista átalakítás összefüggéseit értem. Az evidens, hogy a zsidóságtól elrabolt vagyon jelentős része elsősorban a konkurrensok kezébe jutott. Fontos azonban, hogy az antiszemita intézkedéseknek korántsem csak az irigy „keresztény” konkurrens volt a motorja. Ennél jóval többről van szó és ez tette annyira népszerűvé az ezzel kapcsolatos intézkedéseket. A magyar holokauszt tetteseit – akik korántsem csupán a maguk meggazdagodása érdekében cselekedtek – az előbb említett szempontok jelentősen befolyásolták, döntéseik dinamikája és sikeressége attól is függött, hogy ezekkel milyen szociálpolitikai eredményeket tudtak elérni illetve mennyiben tudtak közelebb kerülni az általuk kívánatosnak tartott államszocialista modell illetve a homogén nemzetállam ideájához.

Fontos kérdés emellett Horthy szerepének és felelősségének vizsgálata. Ezzel már sokan kísérleteztek, de rendre elmaradt magatartásának kontextusba helyezése, sőt sokszor alapvető források kiértékelése is. Horthy a zsidóellenes törvénykezést 1938-tól növekvő aggodalommal szemlélte és lehetőségeihez képest megpróbált tenni is ellene. Munkám ezért külön hangsúlyt fektetett arra, hogy bemutassa Horthy mozgástereit, 1944. március 19. előtti magatartását, valamint ezután megmaradó lehetőségeit. Amennyivel pozitívabb a köztudatban élőnél az 1944 előtti Horthy-kép, amelyet kutatásommal rekonstruálok, legalább annyival szörnyűbb az, ami erről a képről a német megszállás után megállapítható.

IV. A doktori mű által tárgyalt kérdéskörökben a pályázó által korábban közzétett publikációi

Szociálpolitika, modernitás és antiszemitizmus Imrédy Béla politikájában. In: RUBICON 20:(1–2) pp. 78–83. (2009)

Szociálpolitika, modernitás és antiszemitizmus Imrédy Béla politikájában. In: Romsics Ignác (szerk.) A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948. Budapest: Osiris Kiadó, 2009. pp. 305–340.

Die in Frage gestellte Assimilation: Zur Genese der "Deutschenfrage" in Ungarn in der Zwischenkriegszeit. In: Kochanowski Jerzy, Sach Maïke (szerk.): Die "Volksdeutschen" in Polen, Frankreich, Ungarn und der Tschechoslowakei: Mythos und Realität. Osnabrück: Fibre Verl., 2006. pp. 113–134.

A zsidótörvények végrehajtása. In: Braham R L (szerk.) Tanulmányok a holokausztról, IV. Budapest: Prescon, 2006. pp. 111–141.

Kitelepítés, lakosságcsere és a Holokauszt egyes összefüggései. In: Molnár Judit (szerk.) A Holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Budapest: Balassi Kiadó, 2005. pp. 84–99.

Der Getriebene und der Treiber. Das Verhältnis zwischen ungarischer Politik und deutschen Deportationsplänen. In: Mihok Brigitte (szerk.): Ungarn und der Holocaust: Kollaboration, Rettung und Trauma. (56) Berlin: Metropol Verlag, 2005. pp. 41–54. (Dokumente, Texte, Materialien; 56.)

Robbing the Dead: The Hungarian Contribution to the Holocaust. In: Beate Kosmala, Feliks Tych (szerk.): Facing the Nazi Genocide: Non-Jews and Jews in Europe. Berlin: Metropol Verlag, 2004. pp. 231–262.

Kik voltak a nyilasok?: Egy szocialista tömegpárt. In: RUBICON 15:(11) pp. 4–11. (2004)

"Árjásítás" és "modernizáció". Adalékok Imrédy Béla miniszterelnöki működéséhez és a zsidótörvények geneziséhez. In: SZÁZADVÉG 7:(26) pp. 3–37. (2002)

Antiszemitizmus és németellenesség – a kétfrontos harc. In: Karsai László, Molnár Judit (szerk.): Küzdelem az igazságért: Tanulmányok Randolph L. Braham 80. születésnapjára. Budapest: MAZSIHISZ, 2002. pp. 731–750.

"Nagy jelentőségű szociális akció": Adalékok a zsidó vagyont begyűjtéséhez és elosztásához Magyarországon 1944-ben. In: Rainer MJ, Ständeisky É (szerk.): Évkönyv X. – 2002.: Magyarország a jelenkorban. Budapest: 1956-os Intézet, 2002. pp. 287–321.

Népi írók és a szociálpolitika. In: Gebei Sándor (szerk.): Emberek és eszmék...: Tanulmánykötet Vadász Sándor 70. születésnapjára. Eger: Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, 2001. pp. 127–140.